

Sylwia Kocioł

OSADNICTWO SERBOŁUŻYCKIE NA TERENIE SAKSONII

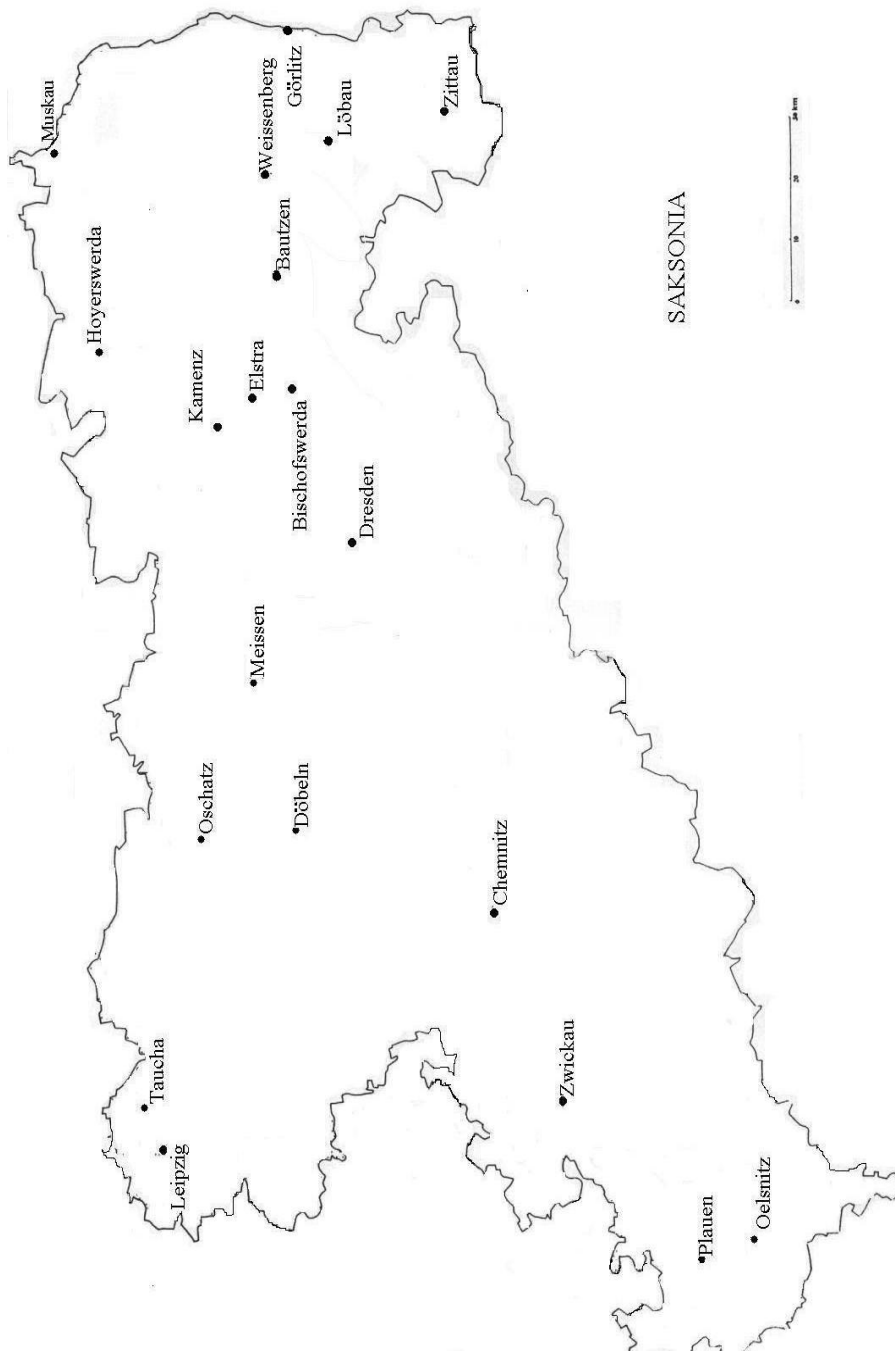
W niniejszej pracy zostanie podjęta próba analizy stosunku ludności serbołużyckiej do ludności niemieckiej w Saksonii. Z racji tego, że terytorium tego państwa na przestrzeni wieków ulegało częstym zmianom, przedmiotem analizy będzie terytorium dzisiejszego kraju związkowego¹. Obejmuje ono powierzchnię 18,3 tys. km². Główne miasta to: Drezno, Lipsk, Chemnitz, Zwickau, Görlitz, Oelsnitz, Plauen. Pod uwagę szczególnie należy wziąć terytorium Łużyc, które zamieszkuje ludność serbołużycka. Ziemie te leżą we wschodniej części Saksonii. Główne ośrodki to Kamenz (Kamieniec), Bischofswerda (Biskopicy), Bautzen (Budziszyn), Löbau (Lubij), Zittau (Żytawa), Hoyerswerda (Wojerecy) oraz Görlitz (Zgorzelec).

Rys historyczny

Warto przypomnieć w tym miejscu, kiedy Łużyce weszły w skład Saksonii: dokonało się to w czasie wojny trzydziestoletniej², odbywało się etapami. Wpływ na to miały okoliczności, które wyniknęły w trakcie tej wojny.

¹Załącznikiem Saksonii jako państwa była Marchia Miśnieńska (Meissener Marck). W 1089 r. została nadana Wettinom, którzy w 1246 r. opanowali Turynię, a w 1423 r. elektorat saski z księstwem sasko-wittenberskim. Rozgraniczenie władztwa w Saksonii następuje w XV w., kiedy Fryderyk II pozostawia dwóch synów: starszego Alberta i młodszego Ernesta, by razem rządili. Po 29 latach w 1485 r. doszło do podziału władzy. Starszy syn Ernest otrzymał większą część Turynii oraz elektorat. Potomek Ernesta wziął udział w wojnie szmalkandzkiej po stronie protestantów przeciw cesarzowi Karolowi V. Po przegranej bitwie pod Mühbergiem dostał się do niewoli i na mocy ugody w Wittenberdze w 1547 r. musiał zrzec się godności elektorskiej na rzecz Maurycego z linii albertyńskiej. Zob. *Sachsen*, [w:] *Allgemeines historisches Lexicon*, t. IV, Leipzig 1733, s. 217.

²Margrafowie miśnieńscy sprawowali rządy w Łużycach Dolnych od 1136 do 1304 r. Zob. W. B o g u s l a w s k i, *Rys dziejów serbo-łużyckich*, Petersburg 1861, s. 116.

Początkowo Łużyczanie przystąpili do unii z Czechami³. Elektor saski Jan Jerzy I opowiedział się po stronie cesarza Ferdynanda II i pomógł mu „przywrócić do posłuszeństwa” Czechy, Śląsk oraz Łużyce⁴.

Nie była to jednak pomoc bezinteresowna. Cesarz wezwał elektora saskiego w czerwcu 1620 roku do interwencji zbrojnej w Czechach. Obiecał, że za poniesione koszty oraz pomoc wojskową odda mu Łużyce w zastaw hipoteczny⁵. Łużyczanie rozpoczęli rokowania z elektorem saskim. Po zakończeniu owych rokowań doszło do zawarcia tzw. akordu drezdeńskiego w roku 1621. Jest to pierwszy etap, który przypieczętował przejście Łużyc pod panowanie Sasów. W 1621 roku zaczął się nowy okres w dziejach tego kraju, trwający do 1635 roku.

W Budziszynie w czerwcu 1623 roku w obecności komisarzy cesarskich i saskich, na mocy recesu immisyjnego (*Immissionsrecess*), cesarz oddał Janowi Jerzemu Łużyce w zastaw, do czasu spłaty długu wraz z procentami. W myśl postanowień pokoju praskiego z 1635 r. Łużyce ostatecznie przeszły pod panowanie Sasów. Zostało to uregulowane w osobnym recesie i dołączone do praskiego traktatu pokojowego. Jan Jerzy I jako elektor saski otrzymał kraj w dziedziczne posiadanie. Tak zakończył się drugi etap przejścia Łużyc pod panowanie nowego władcy.

Całe terytorium Łużyc należało do Saksonii do roku 1815⁶. Po traktacie wiedeńskim większość terytorium łużyckiego dostało się pod władanie Prus⁷. Saksonia zatrzymała okręg budziszynski wraz z miastami Bautzen, Kamenz, Löbau i Zittau. Podział ten przetrwał do 1945 r.

Serbołużycanie w Saksonii

Ludność pochodzenia słowiańskiego, czyli Serbołużycanie, zamieszkiwali wschodnie peryferie Saksonii. Plemiona Serbów przywędrowały znad Dunaju i w V wieku osiedliły się w Miśni. Ówczesną granicę językową tego plemienia można zakreślić wzdłuż rzek Kwisy, Bobru i Odry aż po Frankfurt, następnie na zachód przez Příbor do Kopjenika. Na południu biegła

³J. Leszczyński, *Przejście Górnych Łużyc pod panowanie saskie*, „Sobótka” 1962, t. IV, nr 3-4, s. 348.

⁴Johanes Georgius, [w:] *Allgemeines historisches Lexicon*, t. II, Leipzig 1730 (dalej: *Lexicon*), s. 1057.

⁵*Ibidem*, s. 1057

⁶Wyjątek stanowi okręg chociebuski, który od XV w. należy do Brandenburgii. Zob. W. Bogusławski, *op. cit.*, s.319.

⁷Prusy zajęły całe Dolne Łużyce oraz obwód zgorzelecki, lubański i wojerecki (*ibidem*, s. 320).

wzdłuż rzeki Dubje aż do ujścia Soławy⁸. O tym osadnictwie świadczą również liczne nazwy miejscowości i krain geograficznych pochodzących z języka słowiańskiego. Przykładem może być nazwa Torgau (niem.) – Torgawa (serb., od słowa *terg*, ‘targ’), czy Weisswasser (niem.) – Běla Woda (serb., od słów *biała woda*)⁹. Osadnictwo serbołużyckie jest poświadczane także przez odkrycia archeologiczne. Osady, budowle i przedmioty materialne oraz cmentarze dowodzą, że zamieszkiwali te tereny Słowianie¹⁰.

Plemiona germańskie już od VII wieku dążyły do podboju kraju Słowian i ich ujarznienia. Napór niemiecki doprowadził do opanowania siedzib słowiańskich między Soławą i Łabą. Od tego momentu Niemcy osiedlali się na tych ziemiach i zakładali rodziny. Powstawały miasta, gdzie mieli liczne przywileje i cieszyli się dostatkiem.

W czasie najazdów germańskich i wojen wyginęła warstwa możnych Serbołużyczan. Koloniści niemieccy, którzy przybywali na te tereny, często mieszały się z rodzimą ludnością. Oni właśnie zaszczepiali tam żywioł niemiecki. Część szlachty serbołużyckiej uległa zniemczeniu, gdyż umożliwiło im ono awans społeczny¹¹. Proces germanizacji, który objął ludność zamieszkującą obszar Łużyc, był bardzo silny i różnorodny. Starano się przede wszystkim wyeliminować serbską warstwę przodującą, ograniczać używanie języka serbskiego w urzędach, sądach. Niemczono nazwy geograficzne, imiona i nazwiska słowiańskie. Dążono także do wyparcia ludności serbołużyckiej z miast przez napływ niemieckich, uprzywilejowanych kupców i rzemieślników. Na ludność wiejską narzucano liczne ciężary.

Mimo tych wszystkich zabiegów germanizacyjnych w wieku X i XI ludność serbołużycka miała swój wkład w budowę i rozwój całego państwa. Zasiadlano obszary leśne, zakładano nowe osiedla. Świadczą o tym liczne serbołużyckie nazwy wsi pochodzących z tego okresu¹². Są to fakty, które potwierdzają kolonizację serbołużycką w tym czasie.

Nasuwa się pytanie: jaki był stosunek narodowości serbołużyckiej do niemieckiej na obszarze Saksonii na przestrzeni wieków. Biorąc pod uwagę wczesne średniowiecze, trudno dokonać analizy liczbowej tych narodowo-

⁸ *Stawizny Serbow*, red. J. Brankač i F. Mětsk, t. I, Budziszyn 1977, s. 25.

⁹ J. Š o ł t a, *Zarys dziejów Serbołużyczan*, Wrocław 1984, s. 8.

¹⁰ Badania cmentarzyska kurhanowego koło Zgorzelca, prace archeologiczne nad grodziskiem w Koźlicach i osadą w Jazowie koło Gubina. Zob. J. T. N o w i ŋ s k i, *Polskie badania archeologiczne we wschodniej części Łużyc*, [w:] *Serbołużycanie – Łużyce*, red. T. Jaworski, W. Pyżewicz, Zielona Góra 1998., s. 16

¹¹ Pochodzenie słowiańskie pozbawiało często praw obywatelskich. Dyskryminowano także kupców i rzemieślników serbskich. Zob. M. C y g a ŋ s k i, R. L e s z c z y ŋ s k i, *Zarys dziejów narodowościowych Łużyczan*, Opole 1995, s. 22.

¹² J. Š o ł t a, *op. cit.*, s. 22.

ści, gdyż brakuje szczegółowych danych z tego okresu. Badania F. Mětška i K. Blaschke nad gęstością zaludnienia terytorium Łużyc dostarczają wielu cennych informacji dotyczących czasów późniejszych. Zdaniem J. Brankačka od XII do XIV nastąpiła masowa kolonizacja niemiecka. W wyniku tego przybyło od 150 do 200 tysięcy osadników niemieckich¹³.

W tym czasie większe miasta były zdominowane przez Niemców. Inaczej przedstawiała się sytuacja w mniejszych miasteczkach – tam przeważał element serbołużycki. W Budziszynie w wieku XV jedna trzecia mieszkańców to Serbołużyczanie¹⁴. Korzystniej przedstawiał się stosunek Serbów do Niemców na przedmieściach (*Vorstädten*) niż wewnątrz miast (*Innenstadt*). Przyczyną tego była możliwość osiedlania się tam przybyszów nawet chłopskiego pochodzenia. Ludność słowiańska licznie reprezentowana była na przedmieściach Kamentz (Kamieńca) oraz Bautzen (Budziszyna).

Miasta łużyckie leżące na dzisiejszym terytorium Saksonii w średniowieczu rozwijały się bardzo dobrze. Przykładem tego jest powstanie 21 sierpnia 1346 r. Związku Sześciu Miast (*Sechs-Städte*) pod przewodnictwem Budziszyna¹⁵. W skład związku wchodziły miasta Zgorzelec, Kamieniec, Budziszyn, Żytawa, Lubij oraz Lubań. Celem tego przymierza była obrona wspólnych interesów, czyli handlu i rzemiosła. W ramach związku udzielano sobie różnego rodzaju pomocy, także zbrojnej. Stał się on wyrazem siły stanu mieszczańskiego reprezentowanego przez patrycjat.

W wieku XV dochodziło do walk na tle społecznym i narodowościowym we wspomnianych wyżej miastach. Serbołużyccy rzemieślnicy i plebejusze występowali zbrojnie przeciwko patrycjuszom, którzy w większości byli Niemcami¹⁶. Antagonizmy splotały się ze sobą, gdyż warstwy biedniejsze reprezentowane przez element słowiański, były upośledzone w miastach ekonomicznie i społecznie.

Po zakończeniu kolonizacji w Saksonii liczba serbołużyckiej ludności wynosiła około 40 tysięcy, podczas gdy Niemców było 350 tysięcy¹⁷. Mimo tego niekorzystnego stosunku ilościowego Serbowie byli w stanie utrzymać własną mowę, obyczaje i kulturę.

Używanie serbołużyckiej mowy (*Gebrauch der wendischen Sprache*) poświadczane jest w sądach w okolicach Lipska oraz Miśni w wieku XIV i XV¹⁸. Obszar językowy Serbołużyczan (znany pod nazwą *Sorabia*) wy-

¹³J. Šořta, *op. cit.*, s. 22.

¹⁴*Ibidem*, s. 24.

¹⁵*Sechs-Städte*, [w:] *Lexicon*, t. IV, Leipzig 1733, s.423.

¹⁶M. Cygański, R. Leszczyński, *op. cit.*, s.28

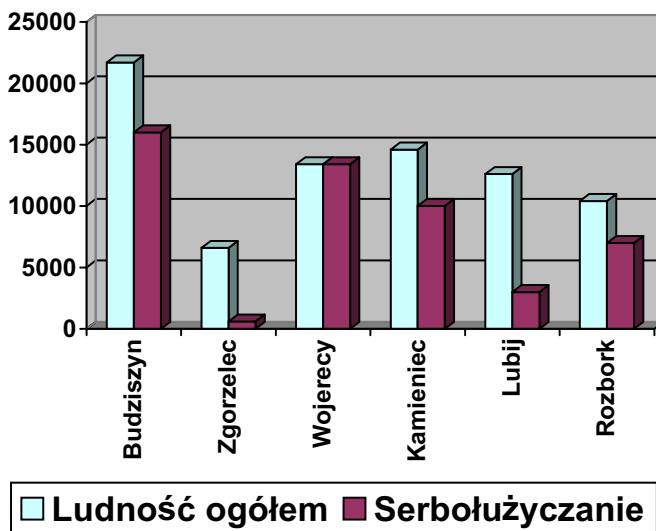
¹⁷K. Blaschke, *Bevölkerungsgeschichte von Sachsen bis zur industriellen revolution*, Weimar 1967, s. 205.

¹⁸*Ibidem*, s. 205.

znaczył Bartłomiej Scultetus w roku 1593. Obejmuje on przede wszystkim część Górnych Łużyc (wokół takich miast, jak Ruhland, Hoyerswerda, Muskau, Weissenberg, Löbau i Bautzen) oraz okręg miśnieński i elektorat saski.

Współczesny historyk zajmujący się badaniami nad liczebnością ludności serbołużycyckiej, F. Mětšk, zgadza się że granica językowa wyznaczona przez Scultetusa nie uległa większym zmianom w tamtym okresie. Próby analizy liczebności Słowian na terenie Saksonii podjęte zostały przez K. Blaschke. Uważa on, że w roku 1550 ludność pochodzenia serbołużycyckiego stanowiła cztery piąte ludności w okręgu budziszynskim, dwie trzecie w kamienieckim, tyle samo w okręgu rozborskim. Jedna czwarta ludności zamieszkującej obszary należące do Lubija to Serbołużycanie. Cały teren wokół Hoyerswerdy zamieszkały był przez ten słowiański naród. w okręgu zgorzeleckim tylko jedna dziesiąta to Serbołużycanie¹⁹. Stosunek Serbołużyczan do całkowitej liczby ludności zamieszkującej główne okręgi można przedstawić na następującym wykresie.

LUDNOŚĆ W OKRĘGACH GŁÓWNYCH MIAST w 1550 roku

Miasta leżące wewnątrz serbskiego obszaru językowego liczyły w 1550 roku w zaokrągleniu 10 000 mieszkańców pochodzenia słowiańskiego, w tym trzy większe miasta (Budziszyn, Kamieniec i Lubij) 8000. Ogólna liczba

¹⁹ *Ibidem*, s. 212.

Serbołużyczan na tym terenie w owym czasie szacowana jest na 50 000²⁰.

W roku 1750 jedna piąta całej ludności Górnych Łużyc to Serbołużyczanie. W wieku następnym stanowili już tylko szóstą część ogółu ludności. W. Bogusławski podaje, że okręg zgorzelecki został całkowicie zniemczony, zmalała także liczba ludności słowiańskiej w okręgu rozborskim²¹. Przyczyniła się do tego polityka germanizacji i wynaradawiania. Chłopi serbołużyczcy wędrowali do miast w poszukiwaniu lepszych warunków pracy i zarobku. Gospodarstwa serbskie przejmowane były przez silniejszą i prężniejszą konkurencję niemiecką.

Mimo zmniejszenia liczby Serbołużyczan na terytorium dzisiejszej Saksonii na przełomie XIX i XX wieku nie doszło do zniknięcia tego narodu. Utrzymał on do dziś swoją bogatą kulturę, własne obyczaje i język.

Sylwia Kocioł

DIE LAUSITZER ANSIEDLUNG IN SACHSEN

Zusammenfassung

In der vorliegenden Arbeit wird eine Probe unternommen, das Verhältnis der sorbischen Bevölkerung zu der deutschen Bevölkerung in Sachsen zu analysieren. Der Analysegegenstand bezieht sich auf das Territorium des heutigen Bundeslandes, weil das Territorium dieses Landes im Zeitraum von Jahrhunderten den häufigen Änderungen unterlag. Beachtet wurde das Territorium der Lausitz, das von der sorbischen Bevölkerung bewohnt war. Diese Gebiete liegen im östlichen Teil Sachsens. Zu den Hauptzentren gehören: Kamenz (Kamieniec), Bischofswerda, Bautzen (Budziszyn), Löbau (Lubij), Zittau (Żytawa), Hoyerswerda (Wojerecy) sowie Görlitz (Zgorzelec). Die Lausitz ging unter die sächsische Herrschaft entgeltig im Jahre 1635 über. Das ganze Gebiet der Lausitz gehörte zu Sachsen bis 1815. Sachsen behielt den Bautzener Bezirk mit den Städten Bautzen, Kamenz, Löbau und Zittau. Diese Teilung galt bis 1945. Die Bevölkerung slawischer Herkunft d.h. die Sorben bewohnten Gebiete am östlichen Rande Sachsens. Von dieser Ansiedlung zeugen zahlreiche Ortsnamen und Namen der geographischen Landschaften slawischer Herkunft. Das wurde auch durch archäologische Entdeckungen bezeugt. Trotz aller Germanisierungsmaßnahmen leistete im 10. und 11. Jahrhundert die sorbische Bevölkerung ihren Beitrag zum Bau und zur Entwicklung des ganzen Staates. Ein Teil des sorbischen Adels unterlag jedoch der Germanisierung, was ihm den sozialen Aufstieg ermöglichte. Nun entsteht die Frage: Wie war im Laufe der Jahrhunderte das Verhältnis der sorbischen

²⁰*Ibidem*, s. 213.

²¹Dane pochodzą z roku 1858. Zob. W. B o g u s ł a w s k i, *op. cit.*, s. 321.

Nationalität zu der deutschen Nationalität in Sachsen? Wenn man die Zeit des frühen Mittelalters berücksichtigt, ist es schwer, eine Zahlenanalyse dieser Nationalitäten durchzuführen, denn es fehlen genaue Angaben aus dieser Zeit. Nach J. Brankaček folgte vom 12. bis zum 14. Jh. die massenhafte deutsche Kolonisierung. Infolgedessen kamen von 150 000 bis 200 000 deutsche Ansiedler an. Zu dieser Zeit waren die Städte hauptsächlich von Deutschen bewohnt. In Klein- und Vorstädten überwogen die Sorben. Die slawische Bevölkerung bewohnte vorwiegend die Vorstädte von Kamentz und Bautzen. Nachdem der Kolonisierungsprozeß in Sachsen zu Ende gegangen war, betrug die Zahl der sorbischen Bevölkerung ca. 40 000 und der deutschen 350 000. Obwohl das Zahlenverhältnis ausgeglichen war, waren die Sorben imstande, die eigene Sprache, ihre Bräuche und Kultur zu erhalten. Die Städte, die innerhalb des sorbischen Sprachgebietes lagen, zählten im Jahre 1550 ca. 10 000 Einwohner slawischer Herkunft. Darin zählten solche größeren Städte, wie Bautzen, Kamentz und Löbau 8000 Bewohner. Die Sorben bildeten im Jahre 1750 ein Fünftel der ganzen Bevölkerung der Oberlausitz. In dem nächsten Jahrhundert bildeten sie nur den sechsten Teil der Bevölkerung. Das ist ein Beweis dafür, daß sich die Zahl der Bevölkerung slawischer Herkunft verringert hat. Dazu trug die Politik der Germanisierung und Entnationalisierung bei. Obwohl an der Wende des 19./20. Jhs. die Zahl der Sorben auf dem Gebiet heutigen Sachsens zurückging, ist diese Nation nicht verschwunden und hat bis heute sowohl ihre reiche Kultur, ihre eigenen Sitten und Bräuche als auch die Sprache erhalten.